

ВІРА ЙОСИПІВНА БІЛАЙ

(до 110-річчя від дня народження)

12 липня 2018 р. виповнилось 110 років від дня народження видатного українського вченого зі світовим ім'ям, члена-кореспондента АН УРСР, професора Віри Йосипівни Білай (1908–1994). Впродовж багатьох років її дослідження було присвячено систематиці, екології, фізіології, токсикології і біотехнології мікроскопічних грибів. Вона обґрунтувала й успішно розвинула ряд пріоритетних напрямів експериментальної мікології. Особливе місце у науковому доробку Віри Йосипівни належить грибам роду *Fusarium* Lk: Fr. На основі великого масиву експериментальних даних В.Й. Білай створила загальноновизнану і цитовану навіть у наш час систему фузаріїв, у якій чітко визначено межі різних видів.

Віра Йосипівна Білай (Деняк) народилася 1908 року у м. Нікополі Дніпропетровської області у родині службовця. Після закінчення Нікопольської середньої сільськогосподарської профшколи В.Й. Білай 1925 року вступила до Криворізького сільськогосподарського інституту, після закінчення якого (1929) отримала диплом агронома-рільника і працювала за фахом у облколгоспсоюзі Артемівської (нині Донецької) області.

1930 року Віра Йосипівна успішно склала вступні іспити до аспірантури Інституту соціалістичної реконструкції сільського господарства АН УРСР, яку закінчила 1933 року у Київському зоотехнічному інституті. З 1933 по 1935 рр. працювала асистентом у Київському агроінженерному інституті цукрової промисловості, який 1934 року разом з Білоцерківським зооветеринарним інститутом увійшов до складу новоствореного вищого навчального закладу союзного значення – Білоцерківського сільськогосподарського інституту (зараз Білоцерківський національний аграрний університет).

1935 року В.Й. Білай розпочала роботу в Інституті мікробіології та епідеміології ім. Д.К. Заболотного АН УРСР у відділі мікології, очолюваному М.М. Підоплічком, спочатку на посаді старшого лаборанта (1935), а згодом – наукового (1935–1942) і старшого наукового співробітника (1942–1958).

Віра Йосипівна досліджувала значення фізіологічних ознак у систематиці грибів роду *Fusarium*, за цією темою вона успішно захистила кандидатську дисертацію в Уфі під час евакуації Академії наук у Башкирії (1942).

Початком її наукового шляху стала участь 1939 року у розкритті причин невідомого так званого Запорізького «НЗ» – дендродохіотоксикозу (раптовий падіж коней), 1942 року – фузаріотоксикозу (смертельне захворювання людей на септичну ангіну у Башкирії). Результати цих досліджень стали однією з основ нової галузі науки – мікотоксикології.

За підсумками наукової роботи з вивчення антибіотиків у період 1946–1950 рр. вона стала співавтором відкриття гриба *Penicillium vitale* PidoPl. et Bilai nova sp. – продуцента нового антибіотичного препарату мікроциду для лікування запальних процесів шкіри, слизових оболонок, глибоких ран, а також ферментів глюкозооксидази і каталази (1950). Велике значення мало широке впровадження цього препарату у медичну практику, за що колективу вчених у складі старших наукових співробітників М.М. Підоплічка, В.Й. Білай, співробітників Інституту біохімії АН України чл.-кор. М.Ф. Гулого і д.б.н. Е.Т. Сорені було присуджено Державну премію СРСР (1952).

1955 року В.Й. Білай захистила докторську дисертацію «Систематика грибів р. *Fusarium*», яку було опубліковано як монографію (1955), а її друге видання, перероблене і доповнене інформацією щодо фузаріотоксикозів людини і сільськогосподарських тварин, вийшло у світ 1977 року.

1958 року В.Й. Білай очолила лабораторію фізіології грибів і біологічно активних речовин, що згодом стала відділом фізіології грибів. Під її керівництвом співробітники вивчали фізіологічні властивості грибів, здатних синтезувати токсичні метаболіти, здійснювали селекцію грибів-продуцентів біологічно активних сполук – токсинів, антибіотиків, ферментів, вітамінів, стимуляторів і інгібіторів росту рослин – для їх впровадження у різні галузі господарства країни.

1960 року В.Й. Білай отримала вчене звання професора, 1961 року їй було обрано членом-кореспондентом АН УРСР, а 1968 – присвоєно звання заслуженого діяча науки України. У цей період В.Й. Білай написала монографії «Микроскопические грибы – продуценты антибиотиков», яку було високо оцінено колегами у світі і видано у Нідерландах («Antibiotic-producing microscopic fungi», Elsevier Publishing Company, 1963), і «Биологически активные вещества микроскопических грибов» (1965). Як усесвітньо відомий фузаріолог вона організувала щорічну школу «Фузарії і фузаріози» для мікологів і фітопатологів не лише СРСР, а й зарубіжних країн.

Багато творчих сил і енергії Віра Йосипівна вкладала у суспільне життя – була членом делегації УРСР на XI і XII сесіях Генеральної асамблеї ООН у Нью-Йорку, представляла СРСР у Міжнародній комісії ФАО ООН

з вивчення фузаріїв, брала участь у роботі ЮНЕП (СРСР) із підготовки спеціалістів з оцінки забруднення харчових продуктів мікотоксинами. Вона підтримувала тісні наукові контакти з ученими Чехословаччини, Болгарії, Індії, Індонезії, Канади, Швеції, Англії, Німеччини.

В.Й. Білай мала яскравий талант лектора, за що була удостоєна вищої нагороди Всесоюзного товариства «Знання» – пам'ятної медалі В.І. Вавилова, його першого президента. Вона керувала відділом фізіології грибів ІМВ АН УРСР і одночасно впродовж 1970–1975 рр. очолювала кафедру мікробіології Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка. Її лаконічний конспект лекцій з мікології, який вона готувала ще 1946 року, мав продовження як підручник для студентів вищих навчальних закладів «Основы микологии», який було тричі перевидано (1974, 1980, 1989).

За монографію «Токсинообразующие микроскопические грибы и вызываемые ими заболевания человека и животных» (1970), видану у співавторстві з чл.-кор. М.М. Підоплічком, їй було присуджено Премію АН України ім. Д.К. Заболотного. За колективну монографію «Микробная коррозия и её возбудители» (1980) нагороджено Премією Ради міністрів СРСР.

Під керівництвом та за безпосередньої участі В.Й. Білай було видано фундаментальні роботи, що не втратили своєї актуальності й сьогодні – «Методы экспериментальной микологии» (1972, 1982) і «Микроорганизмы – возбудители болезней растений» (1988).

1978 року Віру Йосипівну було удостоєно Державної премії УРСР за участь у роботі «Теоретичні основи і технологія промислового виробництва та застосування високоочищених ферментів глюкозооксидази і каталази і освітлення крові як додаткового джерела харчового білка».

Перу В.Й. Білай належить більше 350 робіт, у їх числі 14 брошур, 21 монографія, 21 авторське свідоцтво.

Упродовж 1979–1988 рр. В.Й. Білай очолювала відділ фізіології та систематики мікроміцетів, який було створено після об'єднання двох відділів: експериментальної мікології і фізіології грибів. Під керівництвом Віри Йосипівни було захищено 5 докторських і 39 кандидатських дисертацій, у тому числі фахівцями з республік СРСР, Чехословаччини, Югославії, Індії.

1988 року В.Й. Білай була членом Біологічної секції Держкомітету з присудження Державних премій у галузі науки і техніки при Раді Міністрів УРСР. У період 1988–1994 рр. вона працювала радником при дирекції Інституту мікробіології і вірусології ім. Д.К. Заболотного НАН України.

За заслуги у розвитку мікробіології, підготовку наукових кадрів, суспільно-наукову роботу В.Й. Білай було нагороджено 5 орденами, 5 медалями, пам'ятними медалями – ім. Луї Пастера і В.І. Вавилова, медалями і дипломами ВДНГ СРСР і УРСР.

Уся наукова громадськість цінує Віру Йосипівну Білай як відданого науці вченого, новатора у галузі мікробіології, яка зробила великий внесок не лише у розвиток мікологічної науки, а й світову медичну і ветеринарну практику. Своєю невтомною спрагою дослідника, широкою ерудицією, невичерпною енергією і напруженою працею вченого вона створила

школу мікологів-фізіологів і здобула визнання не лише у нашій країні, а й далеко за її кордонами. Усе творче життя В.Й. Білай є прикладом для наслідування, а її великий науковий спадок – базою для навчання і формування нових поколінь учених.

*Колектив Інституту мікробіології і вірусології
ім. Д.К. Заболотного НАН України*

*Відділ фізіології і систематики мікроміцетів
Інституту мікробіології і вірусології
ім. Д.К. Заболотного НАН України*

*Товариство мікробіологів України
ім. С.М. Виноградського
Редколегія і редакція «Мікробіологічного журналу»*